ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Гулчеҳра Ғаффарова
Чирчиқ давлат педагогика институти профессор в.б.
gafforovagulchehra3@gmail.com

Соҳиба Полвонова
Чирчиқ давлат педагогика институти, Ижтимоий фанлар кафедраси магистранти

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги даврда миллий ва маънавий қадриятларнинг инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамиятининг ошиб бориши, ёшлар камолотидаги ўрни барчамиз учун муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу мақолада миллий қадриятлар инсон капитали ривожланишига қандай таъсир қилиши таҳлил этилган.

Калит сўзлар: қадрият, миллий қадрият, инсон, инсон капитали, ривожланиш, ўзгариш.

THE IMPORTANCE OF NATIONAL VALUES IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

At the present time, the growing importance of national and spiritual values in the life of man and society, the role of youth in maturity is becoming increasingly important for all of us. This article analyzes how national values affect human capital development.

Keywords: value, national value, man, human capital, development, change.

КИРИШ

Миллий қадриятларимиз, халқимизнинг ўзига хос удумлари, унинг юксак ахлоқий фазилатлари маънавиятимиз ўзагидир. Барчамизга маълумки, бугунги кунда миллий қадриятларни тиклаш, такомиллаштириш, ўзлигимизни билиш, маънавий қадриятлар тизимини яратиш умуммиллий, долзарб вазифалардан биридир. Чунки миллий қадрият – миллатнинг асрлар мобайнида яратган маънавий бойликлари, ноёб тарихий обидаларини авайлаб-асраш, келгуси авлодларга етказиш, ривожлантириш, ҳурмат билан муносабатда бўлиш,

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

ҳурфикрлилик, виждон ва дин эркинлигини қарор топтириш, маънавий мулкни миллий қадрият сифатида ҳимоя қилишни ўзида ифода этади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Айтиш керакки, миллий қадрият – миллатнинг тарихи, яшаш тарзи, маънавияти ҳамда маданияти билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан ўзбек халқи миллий, маънавий қадриятлар ва ахлоқ одобга бағишланган махсус теран таълимотларнинг меросхўридир. Жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳиббат ул-хақойиқ” асарлари, Кайковуснинг “Қобуснома”, Бурҳониддин Марғинонийнинг етти китобдан иборат “Ҳидоя, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Ахлоқи Муҳсиний” номли одоб-ахлоқ меъёрларини батафсил ёритиб берган асарлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини, долзарблигини йўқотмаган.

Мамлакатимиз олимларидан академиклар И.Мўминов, Э.Юсупов, С.Шермуҳамедов, М.Хайруллаев, Ж.Туленов, М.Баратов, А.Валиев, профессорлар О.Файзуллаев, А.Жалолов, Қ.Хоназаров, Ҳ.Аликулов, Р.Носиров, А.Шарипов, Х.Шайхова, М.Холматова, Т.Маҳмудов, Қ.Назаров, Г.Маҳмудова, Ш.Мадаева каби олимлар қадрият, миллий қадриятлар, маънавият, миллий маънавиятимиз бойликлари бўлган мутафаккирлар меросларини ўрганишга оид тадқиқотлар олиб боришган.

НАТИЖАЛАР

Миллий қадриятларга оид муҳим натижалардан бири академик И.М.Мўминовнинг «Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихидаги ўрни ва роли» рисоласи бўлиб, у тарихий меросга миллий қадрият нуқтаи назаридан қарашнинг ёрқин намунасидир.

Ҳ.П.Пўлатовнинг «Сизни яхши кўрар эдим, одамлар», «Мустақиллигимиз қадриятлари», О.П. Умурзоқованинг «Умуминсоний қадриятлар: миллий анъана ва урф-одатлар такомиллашмоқда», Ҳ.А.Аликуловнинг «Нақшбандия қадриятлари», А.Жалоловнинг «Мустақиллик фалсафаси ва фалсафа мустақиллиги», айниқса Ф.Темиров ва С.Назароваларнинг «Жамият ва қадриятлар», Э.Ю.Юсуповнинг «Қадриятлар ва уларнинг жамият ҳаётидаги аҳамияти» рисолаларини, Х.О.Шайхова ва Қ.Назаровларнинг «Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот» китобларини кўрсатиш лозим. Шу билан бирга Қ.Ҳ.Хоназаровнинг «Миллий ўзликни англаш ва умуминсоний қадриятлар» мақоласи, олимнинг кейинги йилларда чоп этилаётган бир қатор

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

бошқа ишларида, А.М.Жалоловнинг «Мустақиллик масъулияти» китобида, Б.Р.Каримов ва Б.О.Тўраевларнинг «Оқилона қадрият мўлжаллари» рисоласида мавзунинг бир қатор жиҳатлари таҳлил қилинган.

Х. Қодирова ўзининг “Миллий қадриятлар ва маънавий мероснинг жамият ҳаётидаги ўрни” номли мақоласида: “Ўзбекистон халқи умуминсоний ва миллий қадриятларга таянади. Буларнинг бири иккинчисини инкор этмайди» дея таъкидлайди.

МУҲОКАМА

Маълумки, бугунги кунда замонавий дунё тараққиётининг динамикаси асосан инсоннинг инновацион, ижодий фаолияти, фан, техника ва технологияларнинг ривожланиши билан белгиланади. Шу билан бирга амалга оширилаётган ислоҳотларда миллий ва маънавий қадриятлар алоҳида ўрин тутади. Айтиш жоизки, миллий қадрият деганда, энг аввало, тарихий синовларга бардош берган, халқимизнинг миллий манфаатларини ўзида тўлиқ мужассамлаштирган, замонавий тараққиёт талабларига бутунлай жавоб бера оладиган, асрлар ўтгани сайин қадр-қиммати ортиб борадиган ғоялар тушунилади.

Дарҳақиқат, ҳаёт ривожланиб бораркан, қадрият ҳам такомиллашиб, мукаммаллашаверади. Шу сабабли даврлар силсиласида қадриятлар шакли, хиллари маълум бир маънода ўзгариб туриши мумкин. Аммо қадриятлар борки улар шаклу-шамойилини ҳам, мазмун-моҳияти ва қадр-қимматини ўзгартирмайди. Уларга таълим, билим ва илм-фанни киритиш мумкин. Албатта, билим ҳеч бир бойликка сотиб олинмайдиган, фақат ўрганиш, интилиш орқасидан келадиган катта хазина ҳисобланади.

Эндиликда билим, таълим қиймати “инсон капитали” атамаси билан аталиб келинади. Шу вақтга қадар адабиётларда инсон капитали тушунчаси асосан бирёқлама, яъни инсон капитали инсоннинг ўзига бевосита келадиган фойда ёки шахсни ижтимоий ҳимоялаш имконияти сифатида тушиниб келинди. Инсон капитали орқали фақат биргина инсоннинг ўзига эмас, балки бошқаларга ҳам наф келтириши мумкин. Бу эса, миллий ва умуминсоний қадриятларга таянган ҳолда амалга оширилиши зарур.

Хўш, инсон капитали нима? Миллий қадриятлар инсон капиталига қандай таъсир қилади?

Бугунги кунда инсон ва унинг қобилиятлари, билимлари, кўникмалари ҳар қандай жамият равнақи ва давлатнинг иқтисодий ривожланишининг асосий

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

омилига айланди. Шунинг учун жамият тараққиётининг муҳим омили бўлган "инсон капитали" нинг моҳияти баъзи иқтисодчилар томонидан "ҳамма эгаллаган билим, кўникма ва мотивация заҳираси" сифатида талқин этилади [2]. Аслида, бу капитал сифатида намоён бўлади, чунки у келажакдаги даромад манбаи ҳисобланади. Бу инсон капитали, чунки у инсонга хос бўлиб, унинг ажралмас қисмидир.

Бекернинг сўзларига кўра, «Инсон капитали - бу ҳар бир инсонда мавжуд бўлган билим, кўникма ва мотивация заҳираси. У таълимга, ишлаб чиқаришга ўқитишга, соғлиқни сақлашга, миграцияга, нархлар ва даромадлар тўғрисидаги маълумотларни тўплашга сарфлаш шаклида инсон инвестициялари (узоқ муддатли капитал қўйилмалар) орқали шаклланади» [1]. Дарҳақиқат, таълим, саноат тажрибасини тўплаш, соғлиқни сақлаш, маълумот олиш инсон капиталига инвестицияларни англатади. Таълим ва касб-ҳунар таълими инсоннинг билим даражасини оширади, яъни инсон капитали ҳажмини оширади. Соғлиқни сақлаш касалланиш ва ўлимни камайтиради ва инсоннинг умрини оширади. Миграция ва маълумот излаш ишчи кучи иш ҳақи юқори бўлган жойларга ва тармоқларга, яъни инсон капитали нархи юқори бўлган жойларга олиб боришига олиб келади.

Ҳозирда Ҳаракатлар стратегияси доирасида олиб борилаётган барча ислоҳотлар инсон капиталини ривожлантиришга қаратилган. Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ, мамлакатимизда рақамлаштириш жараёнлари кенг кўламда амалга оширилмоқда. Шунингдек, рақамлаштириш жараёнлари жамият ҳаётининг барча соҳаларида содир бўлмоқда. Хусусан, инсон учун энг муҳим соҳалар иқтисодиёт, таълим ва тиббиётдир.

Айтиш керакки, бугунги кунда ёшларнинг янги авлоди ўсиб улғайган - техник тафаккурга эга рақамли авлод, улардан гуманистик элемент чиқариб ташланган. Илм-фан инсон ҳаёти учун янги муҳит яратади. “Санъат сингари, илм-фан нафақат инсоннинг маданий машғулотидир. Илм - бу бизга кўринадиган ҳамма нарсани қандай қилиб ҳал қилувчи усул. Шунинг учун айтишимиз керак: бугунги инсон ҳаракатланадиган ва қолишга интилаётган ҳақиқат тобора кўпроқ фан деб аталадиган нарса билан белгиланади» [3, 239].

Маълумки, давлатимиз раҳбари илгари янги тизим асосида ижтимоий, маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш бўйича бешта муҳим ташаббусни илгари сурган эди. Беш ташаббус доирасида у ёшларга эътиборни кучайтириш, уларни маданият, санъат ва спортга кенг жалб қилиш, ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш, ёш авлод

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

ўртасида китоб ўқишни тарғиб қилиш, хотин-қизларни иш билан таъминлаш масалаларига эътибор қаратмоқда. Шу билан бирга, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш долзарб масала. Ёшларнинг маънавияти қанчалик баланд бўлса, уларнинг ёт ҳодисалар ва ғояларга нисбатан иммунитети шунчалик кучлироқ бўлади. Албатта, бундай ишлар инсон капиталини янада ривожлантиришга ёрдам беради.

Шуни таъкидлаш керакки, соғлиқни сақлаш, билим ва кўникмаларни ўз ичига олган инсон капитали XX асрда дунёнинг кўплаб мамлакатларида, хусусан Осиёда иқтисодий ўсиш ва қашшоқликни камайтиришнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бизнинг мамлакатимиз Марказий Осиёда биринчилардан бўлиб инсон капиталини ривожлантириш лойиҳасини қўллаб-қувватламоқда [7].

Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишда миллий қадриятлар муҳим рол ўйнайди. Бу жуда мураккаб жараён. Қийинчилик шундаки, миллий ва умумбашарий қадриятлар мураккаб билимлар тизими, дунёқараши, урф-одатлари, урф-одатлари, маросимлари, ҳиссиётлари ва бошқаларнинг бой арсеналини қамраб олади. ҳақиқий дунё ягона бўлган шароитда ва улар ҳақидаги фикрлар ва қарашлар.

Бошқа томондан, миллий ва умуминсоний қадриятлар турли йўналишларга эга: анъаналар, маросимлар, урф-одатлар, одатларни ўз ичига олган фалсафий, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, психологик, педагогик, тиббиёт, адабий, меъморий, санъат тарихи, диний таълимот қоидалари, фикрлари, мақоллари, сўзлари, қарашлари ва бошқа миллий ҳамда умумбашарий дурдоналар. Ва ҳар бир тарихий даврда улар шиор, мурожаат, низом, кўрсатмалар сифатида ҳаракат қилишади ва қонуний тартибда хизмат қилишади, бунга риоя қилиш ҳамма учун мажбурийдир. Улар тартиб, гўзаллик ва яхши фазилатларни инсон ҳаётига ва умуман жамиятга олиб келади. Шундай қилиб, миллий ва умумбашарий қадриятлар инсонни илмли қиладиган, поклайдиган, ҳақиқат йўлига йўналтирадиган, доноликка чорлайдиган, қадрли, мазмунли, ҳамма учун фойдали, ноёб, ўрнак ва муқаддас бўлган ҳамма нарсани ўз ичига олади. Келажакда бир хил ажойиб дурдоналарни яратиш учун ўрганиш ва билим олиш зарурлиги уларнинг педагогик аҳамиятидир.

Миллий қадриятлар - бу муайян этник жамоалар вакилларининг тарихий ўзига хослигини акс эттирадиган маънавий идеаллари тўпламидир. Улар бир хил миллатга мансуб кишиларнинг хатти-ҳаракатлари учун ижтимоий ва меъёрий-маданий аксиомалар вазифасини бажарадилар [6]. Демак, ёш авлодни

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

тарбиялашда ижтимоий-тарихий хусусиятга эга бўлиб, шахсни оилага таништириш воситаси бўлган ва шу билан индивидуал мавжудлик вақтинчаликлигини энгиб ўтишга имкон берадиган қадриятлар муҳим рол ўйнайди. Қиймат-семантик мазмун "таянч пункти танловини", яъни дунёқараш кўрсатмаларини шакллантиришнинг энг муҳим моментидир.

Улардан инсон капитали тушунчаси анча кенг маънога эга - бу иқтисодиётни, жамиятни ва унинг бошланғич уяли оиласини, ишчи кучининг ўқимишли қисмини, бутун ҳаёт ва меҳнат давомида ақлли бошқариш қобилиятини интенсив ривожлантирадиган асосий кучдир. Инсон капитали - ҳар қандай мамлакат ва давлат иқтисодиётининг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлайдиган, ҳукумат органлари, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятига кучли таъсир кўрсатадиган омил бўлган тўпланган қобилиятлар, кўникмалар ва мақсадлар тўплами [5, 6].

Ҳар қандай давлат ва жамиятда инсон капиталини шакллантириш бачадонда инсоннинг соғлом ривожланиши, унинг туғилиши, инсон, шахс ва шахс даражасида этуклиги каби кўплаб омиллар таъсирида мураккаб жараёнларни ўз ичига олади. Улар орасида оналар ва болалар тинчлиги ва саломатлиги, соғлом оилавий муҳит, эрта болалик таълими, мактаб ва бошқа таълим шаклларини ўз ичига олган кенг қамровли таълим тизими ва уларнинг сифати ва самарадорлигига қаратилган кучли давлат ижтимоий ҳимоя сиёсати мавжуд.

Маълумки, миллат фаровонлиги ушбу мамлакатда ёшларнинг таълим ва келажагига берилаётган эътибор даражасига боғлиқ. Шу маънода, Ўзбекистонда ёшлар муаммоси давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Аммо, шу билан бирга, иқтисодиёт учун ғамхўрлик билан чамбарчас боғлиқ бўлган мамлакат ривожланиши учун муҳим бўлган инсон капиталини ривожлантиришда маънавият, миллий қадриятлар, умуминсоний қадриятларни эътибордан четда қолдирмаслик керак.

Билим инсон ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи ва белгилайдиган омил сифатида инсоннинг зарурий таркибий қисмига айланади. Бу даврда давлатга тегишли жисмоний капитал билан бир қаторда "йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида жамият тараққиётининг ҳал қилувчи кучига айланадиган" инсон капитали шаклланади. Албатта, замонавий жамиятда инсоннинг шахсияти ва унинг билимлари яқин ўтмиш билан таққослаганда анча кучли позицияларни эгаллай бошлади, замонавий ҳаёт ҳам шахсий индивидуаллик, ҳам кўп ўлчовли ижтимоий алоқалар билан ажралиб туради. Деярли ҳар куни

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

инсон навбатдаги иш, касб, шериклар, ўзини тутиш услублари, одоб-ахлоқ қоидалари, диний эътиқодлар, оила ва болаларга муносабат, соғлиқ ва касалликлар ҳақидаги ғоялар ва бошқаларга дуч келади. Шу ўринда айтиш керакки, польшалик иқтисодчи-социолог Зигмунд Бауманнинг "шахсийлаштирилган жамият" тушунчасига кўра, "биз бир вақтнинг ўзида кўплаб ўйинларни ўйнашга мажбурмиз ва уларнинг ҳар бирида қоидалар тўғридан-тўғри йўл бўйлаб ўзгаради" [9, 146-158].

Бироқ ҳозирги кунда "инсон бўлиш"нинг янги услуби қабул қилинмоқда, яъни инсон юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни олдиндан кўриб чиқишни ва уларнинг пайдо бўлишининг олдини олишни ўрганади, бу мустақил фикрлаш ва яхши билим даражасини талаб қилади [8]. Шунингдек, замонавий инсон "муваффақиятли" бўлиши керак деб тахмин қилинади. Шу билан бирга, беқарор замонавий дунёда, кўп қиррали муносабатлар ва алоқаларнинг кўпайиши билан одамлар ўртасидаги алоқалар заифлашади, ҳаёт кўпинча тасодифий мажбуриятлар билан белгиланади ҳамда бу дунёда одам доимий равишда янгиликка мослашишга, янги билимларни олишга мажбур.

Дарҳақиқат, жамиятдаги мавқеини англаб, янги хулқ-атвор услубини ўзлаштирган инсон ўзининг шахсий инсон капиталини тўплашга алоҳида аҳамият беради. Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, шахсий инсон капиталининг тўпланиши ҳар бир шахснинг шахсий хусусиятларига ва мавжуд ижтимоий институтларга боғлиқ бўлиб, бу тўпланиш мураккаб, узоқ ва қиммат жараёндир. Инсон капиталини тўплашда инсон салоҳияти ва тегишли капитал ажратиб кўрсатилади; инсон салоҳияти заҳира сифатида мавжуд бўлиб, фақат иқтисодий фаолият жараёнида ўзини намоён қиладиган инсон капитали бўлиш имкониятининг бир тури сифатида ишлайди.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг келажакдаги ривожланиши илм-фан, илмий, ижтимоий ва гуманитар технологияларга асосланган бўлади. Сўнгги икки-уч йил ичида миллий бойликнинг ажралмас қисми бўлган инсон капиталини ривожлантиришга тобора кўпроқ эътибор берилмоқда. Буларга ижтимоий ҳимоя, инсон саломатлиги, оилавий муносабатлар яхшиланиши, туман муассасалари фаолияти яхшиланиши ва таълим тизимидаги туб ўзгаришлар киради. Демак, ҳозирги вақтда инсон капитали янги билимларнинг эвристик табиати билан боғлиқ бўлган интеллектуал капитал шаклини олади. Ва ёш авлод замонавий интеллектуал капиталнинг ташувчисига айланмоқда,

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00957

унда ноёб қадриятлар, янги туртки тури, янги алоқа турлари ва янги кўникмалар (шу жумладан рақамли) фаол шаклланмоқда.

Умуман олганда, инсон капиталини тўплаш тарбияга сармоя киритишдан бошланади, яъни оилада ота-она фарзандининг туғилиши билан унга маблағ қўйиши зарур. Фарзандларни тарбиялаш жуда кўп маблағ талаб қилади, аммо айни пайтда болалар ота-оналарнинг қониқиш манбаидир. Яъни, ҳаёт жараёнида одам ўзини ҳаракатга келтиради, гўё бирон бир "фойдали" иш билан шуғулланади ва ўзларининг инсон капиталининг таркибий қисмларидан - таълим, соғлиқни сақлаш, бўш вақт, тарбияни ўзаро бир-бирини мустаҳкамлаб турадиган эркин энергияни "ажратиб" олади.

REFERENCES

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход: избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003.
2. Сайфуллина Л.Д. Управление человеческим капиталом в системе цифровых экономических отношений // Фундаментальные исследования, №11, 2018. - С.94.
3. Хайдеггер М. Время и бытие. – Москва, 1993. - С. 239.
4. Гаффарова Г. (2020). Человеческий капитал в условиях цифровизации Узбекистана. Интеллектуальная культура Беларуси: духовно-нравственные традиции и тенденции инновационного развития: материалы Пятой междунар. науч. конф. Т.2. – Минск: Четыре четверти, –С.72-75.
5. Ғаффарова, Г., & Абдуллаев, А. (2021). *АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА МАЪНАВИЙ ҲАЁТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ*, ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES. *2*(Special Issue 2), 75-86.
6. Gaffarova, G.G. (2020), Structural transformations as a faktor new development opportunities // Scientific Bulletin of Namangan State University. –Т.1. –№10, - С.185-190.
7. https://kun.uz/news/2018/10/11/uzbekiston-inson-kapitalini-rivozlantiris-lojiasini-kullab-kuvvatlovci-27-davlat-katoriga-kusildi
8. Человеческий капитал: теория, исторический опыт и перспективы развития: монография / кол. авторов ; руководитель проекта д-р экон. наук, проф. И.Н. Шапкин. — Москва: РУСАЙНС, 2017. - 282 с.
9. Бауман З. Образование – при, для и несмотря на постмодернити // Высшее образование в России, 2004. № 4.